

SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÖZ KAVRAM DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Yaşare Aktaş Arnas*

ÖZET

Amaç: Bu çalışmada, sokakta çalışan çocukların öz kavramları incelenmiştir. **Yöntem:** Çalışmanın örneklenimi Adana sokaklarında çalışan 66 ve çalışmayan 66 olmak üzere, 9-16 yaş grubundaki 132 çocuk oluşturmaktadır. Her iki gruptaki çocukların öz kavramlarını belirlemek amacıyla Piers-Harris'in Çocuklarda Öz-Kavram Ölçeği (Piers-Harris Children's Self-Concept Scale) kullanılmıştır. **Bulgular:** Analizler sonucunda, sokakta çalışan çocukların öz kavramı puan ortalamalarının sokakta çalışmayan çocuklardan daha düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca mutluluk-doyum ve davranış alt ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken; kaygı, popülarite, fiziksel görünüm ve okul durumu alt ölçekleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. **Tartışma:** Sokakta çalışan çocukların benlik tasarım puan ortalamalarının sokakta çalışmayan çocuklardan daha düşük olduğu saptanmıştır. Bu durum çocuğun sokakta çalışıyor olmasından kaynaklanabilir. Bu bulgular daha önceki araştırma bulguları ile de paralellik göstermektedir.

Anahtar sözcükler: sokak çocukları, sokağın çocukları, evsiz çocuklar, öz-kavramı

SUMMARY: A STUDY ON SELF-CONCEPT OF THE WORKING STREET CHILDREN

Objective: In this study the self-concept of the children working in the street was examined. **Methods:** The sample of the study consisted of 132 children at the ages of 9-16, 66 of which work in the streets of Adana province and 66 of which do not work. "Piers-Harris Children's Self-Concept Scale" was used to determine the self-concept of the children in both groups. **Results:** The results of the analysis revealed that the self-concept of the children working in the street scored lower than the children who are not working in the street. Moreover, while a statistically significant difference was found between the scores of happiness and satisfaction and behavior subscales, there were no significant differences between the scores of anxiety, popularity, physical appearance, intellectual and school status subscales. **Discussion:** The results of the analyses revealed that the self-concept of the children working in the street scored lower than the children who are not working in the street. Working in the streets effects the children's self-concept negatively. This finding is consistent with the previous research.

Key words: Street children, children of the street, homeless children, self-concept

GİRİŞ

Tüm dünyada sokak çocukları ciddi ve karmaşık bir sorundur ve bugün dünyadaki en önemli sosyal sorunlardan birisini oluşturmaktadır. Gerek politik yapılar, toprak reformu, nüfus artışı, kıtlık, kırsal kesimden şehre göçler, ekonomik kriz, işsizlik ve yoksulluk gerekse aile içi şiddet ve ekonomik koşulların yetersiz olması gibi nedenlerle son yıllarda tüm dünyada özellikle de gelişmekte olan ülkelerde sokak çocuklarının sayısı hızla artmıştır. (Aptekar 1994, Balanon 1989, Peralta 1992, Scanlon ve ark. 2003).

UNICEF kaynaklarına göre, bugün dünyada 100 milyona yakın sokak çocuğu olduğu tahmin edilmekte (UNICEF 2003) ve sokakta çalışan çocuklar sokak çocuklarının %90 gibi büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Aptekar 1994, Mu-

fune 2000, Peralta 1992). Ancak sokak çocukları sürekli yer değiştirdiklerinden ve hareket halinde olduklarından sayılarını tam ve doğru şekilde belirlemek çok zordur (Peralta 1992).

Genel olarak baktığımızda "sokak çocukları" terimi hem sokakta yaşayan çocuklar [evsiz ya da sokağın çocuğu (children of the street)] hem de bütün gün sokakta çalışan fakat gece evlerine dönen çocuklar olmak üzere geniş bir kitleyi içermektedir. Kısacası sokak çocukları terimi, sokakta günlük yaşamının bir bölümünü harcayan çocuktan daha fazlasını ifade etmektedir (Baker 1999). Bununla birlikte sokak çocuklarının tanımı ile ilgili olarak tam bir fikir birliği bulunmamakta ve çeşitli yazar ve kurumlar sokak çocuklarını farklı şekillerde sınıflandırmakta ve tanımlamaktadırlar. Bazı bilim adamları sokak çocuklarını araştırırken, sokak kültürünü kabul etme,

* Doç. Dr., Çukurova Üniv. Eğitim Fak., Adana

Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi : 11 (1) 2004

sokakta ekonomik etkinliklerde bulunma, bu çocuklar arasında sosyal organizasyonlar ve sokak bölgesi gibi bazı boyutları ele alırken, bazıları insan hakları boyutunda sokak çocuklarını tanımlamaktadırlar (Scanlon ve ark. 1998).

Birleşmiş Milletler sokak çocuklarını "...sokak onun yaşam kaynağı ya da yerleşim yeri olmuştur ve sorumlu yetişkinin yeterli koruma, rehberlik ve kontrolü olmaksızın sokaklarda dolaşıyor sa sokak çocuğudur" şeklinde tanımlamaktadır (aktaran Peralta 1992).

UNICEF ise sokak çocuklarını iki gruba ayırmaktadır. Birinci gruptakiler bir yetişkin gözetiminde olmaksızın sokakta yaşayan ve tek başına sokaklarda yaşamını sürdürmeye çalışan "sokağın çocukları"; ikincisi sokakta çalışan fakat günün sonunda evlerine dönen "sokak çocukları"dır (Aptekar ve ark. 1997, Baker 1999, Campos ve ark. 1994).

Tanımlamalar değişik olmakla birlikte, sokak çocukları için üç temel özellik söz konusudur. Birincisi, bu çocuklar zamanlarının büyük bölümünü sokakta harcarlar. İkincisi, sokaklar çocukların geçim kaynağıdır ve üçüncüsü bir yetişkinin yeterli bakım, koruma ve denetiminden yoksundurlar (Le Roux ve Smith 1998).

Bununla birlikte sokak çocukları terimi daha çok Afrika ve Asya da kullanılırken, Avrupa, Amerika ve Avustralya'da yaygın olarak evsiz çocuklar (homeless children), evden kaçanlar (runaways), evden atılanlar (thrown aways) ve dışarı itilmişler (pushouts) terimleri kullanılmaktadır (Le Roux ve Smith 1998).

Sokak çocuklarına ilişkin araştırmalar çok sınırlı olmakla birlikte, bu özel grubun doğru ve tam olarak durumunu ortaya koymak çok zordur. Sokak çocukları ile ilgili yapılan araştırmalarda iyi seçilmiş örneklem gruplarının oluşturulmaması, karşılaştırma gruplarının bulunmaması ya da örnekleme iyi temsil etmemesi, güvenilir ve geçerli ölçüm araçlarının kullanılmaması ve araştırmaların çoğunda standart olmayan testler kullanılması gibi nedenler, onlar hakkında doğru veriler elde etmemizi engellemektedir. Oysa ki bu özel grup üzerinde yapılacak araştırmalar

destek servisler, politika uygulayıcıları ve gençlerin kendilerini değerlendirmeleri anlamında yararlı olacaktır (Cause ve ark. 2000, Robertson ve Toro 1998).

Sokak çocukları ile ilgili yapılan araştırmalar daha çok ya evsiz çocuklar ya da evsizliğin bu çocuklar üzerindeki fiziksel, zihinsel ve psikolojik etkilerini araştırmaya (Adlaf ve Zdanowicz 1999, Aptekar ve Ciano 1999, Ayerst 1999, Cause ve ark. 2000, Hier ve Korboot 1990, Rafferty ve Shinn 1991, Robertson ve Toro 2003, Teal 2003, Yapchai ve ark. 2001, Waldron ve ark. 2001) ya da sokak çocuklarını tanımlamaya, çocukların sayısını, onların sokakta olma nedenlerini, demografik ve aile özelliklerini, suç davranışlarını belirlemeye yönelik nicel çalışmalardır (Aptekar 1994, Aptekar ve ark. 1997, Balanon 1989, Baker 1999, Campos 1994, Le Roux 1996, Le Roux 1998, Mufune 2000, Peralta 1992). Buna karşın sokakta çalışan çocuklar ve sokakta çalışmanın bu çocuklar üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar daha sınırlıdır.

Türkiye'de sokak çocukları ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ise bu araştırmalar daha çok sokakta yaşayan ve/ya da çalışan çocukların demografik özellikleri ile sokakta çalışmanın nedenlerini incelemeye yöneliktir (Aksu ve Yolbaşcan 2001, Akşit ve ark. 2001, Köksal ve Alisinanoğlu 1998, Mağden ve Deretarla-Gül 2003, Gövercin 2000, Türkmen ve İlik 1994, Türkmen 1998, Yılmaz 1998). Buna karşın sokakta çalışmanın çocuklar üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar ise çok sınırlıdır (Alisinanoğlu ve Köksal 1999, Ersoy ve Kandır 1997, Görker ve Aygözü 2003).

Yukarıda da belirtildiği gibi sokak çocuklarına oranla sokakta çalışan çocuklar ve sokakta çalışmanın bu çocuklar üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmaların sayısı çok sınırlıdır. Oysa ki bu özel gruptaki çocuklar her an sokağın çocuğu olma riskini taşıyan bir gruptur. Bu anlamda bu gruptaki çocukların gerek eğitimlerine devam etmeleri gerekse sokağın onlar üzerinde yaratacağı olumsuz özelliklerden en az etkilenmeleri çok önemli bir konudur. Bu çocukların sokakta çalışmalarının onlara getirdiği zorluklar ve de

diğer yetişkinlerin ve akranlarının onlara karşı gösterdikleri düşmanca ve aşağılayıcı tavırların bu çocukların benlik gelişimini olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir

Oysaki benlik tasarımının oluşumu her çocuğun gelişiminde değişme özelliği olan çok önemli bir süreçtir. Bu süreçte çocuk kendi hakkında bazı inançlar edinir. Kendi hakkında edindiği bu inançlar ömür boyu onunla kalır ve daha sonraki yaşamında kendisiyle ilgili karar vermesinde önemli bir yer oluşturur. Rogers'a göre kişinin öz-kavramı hem kendi hem de çevresindekilerin onu nasıl bir kişi olarak gördüğünden etkilenmektedir (Gül 2003, Tucker-Ladd 2002). Cooley (1968) kişinin benlik tasarımının içinde bulunduğu toplumsal ortamdan soyutlanamayacağını ve bireyin toplum içerisinde diğer insanlarla etkileşimde bulunurken onların bireyi nasıl algıladıkları ve nasıl değerlendirdiklerinin birey için önemli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran Alpay 2003, Öner 1987).

Benlik tasarımı; kişinin diğer insanlar tarafından nasıl algılandığına ilişkin tasarımı(benliğin sosyal anlam taşıyan yönü), diğerlerinin, kişinin bir davranışı hakkındaki yargılarının onda yarattığı tepki (bireyin toplum içinde aldığı değer) ve benliğe ilişkin geliştirilen duygular (gurur duyma veya utanma) olmak üzere üç öğeden oluşmaktadır. (aktaran Alpay 2003, Öner 1987). Yani benlik tasarımı doğuştan olmayıp, bireyin diğer insanlarla etkileşim göstermesi sonucu bireysel olarak gelişmektedir (Huitt 1998).

Bu açıdan baktığımızda az öncede belirtildiği gibi bu çocukların sokakta çalışmalarının onlara getirdiği zorluklar ve diğer yetişkinlerin ve akranlarının düşmanca ve aşağılayıcı tutumları onların benlik gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir.

Bu nedenle bu çalışma sokakta çalışan çocukların benlik tasarımlarının incelenmesi, fiziksel gelişim dönemlerine göre benlik tasarım puan ortalamalarının değişip değişmediğinin belirlenmesi ve sokakta çalışmayan akranları ile karşılaştırılması amacıyla planlanmıştır.

ARAÇ VE YÖNTEM

Denekler: Araştırma Adana'da yaşayan ve okul dışı zamanlarında Adana sokaklarında çalışan 9-16 yaş grubundaki 66 erkek çocuk ve sokakta çalışmayan 66 sosyo-ekonomik düzeyi düşük aile çocuğu olmak üzere 132 erkek çocuk üzerinde yürütülmüştür. Sokakta çalışan bu çocuklar okul dışındaki zamanlarının büyük bir bölümünü şehir sokaklarında seyyar satıcılık (kağıt mendil, çiklet, çiçek satmak gibi), araba camı silme, kağıt toplama gibi işler yaparak geçirmektedirler. Araştırmanın örneklemini oluşturan bu çocukların hepsi sokağın çocuklarından farklı olarak aksamaları ailelerinin yanına dönmekte ve okullarına devam etmektedirler.

Araştırmanın örnekleminin bir bölümünü oluşturan bu çocuklar ile sokakta oldukları saatlerde yemek yedikleri ve temizlik gereksinmelerinin karşılandığı devlete bağlı bir toplum merkezi ile sokak çocuklarına yardım amacıyla kurulmuş olan bir "sokak çocukları derneğinde" görüşülmüştür.

Bu amaçla Ekim 2002-Aralık 2002 tarihleri arasında her cumartesi günü (çocukların bu merkeze en yoğun geldikleri gün) şehrin merkezinde kurulmuş sokak çocukları derneğine gidilmiş ve çocuklar ile bireysel olarak tek tek görüşülmüştür. Daha sonra yaş grupları uygun olan tüm çocukların öz-kavramı ölçeğini doldurmaları sağlanmıştır. Ocak 2003- Mart 2003 tarihleri arasında ise şehrin başka bir bölgesinde sokak çocuklarına yardım amacı ile devlet tarafından kurulmuş olan bir toplum merkezine birkaç hafta süre ile gidilerek bu merkeze gelen çocuklar ile de tek tek görüşülmüş ve görüşmenin sonunda çocuklardan ölçeği doldurmaları istenilmiştir. Ekim 2002- Nisan 2003 tarihleri arasında 9-16 yaş grubundan toplam 66 çocuğa ulaşılabilmektedir. Görüşmeyi kabul etmeyen ve ölçeği doldurmak istemeyen çocuklar araştırmaya alınmamışlardır.

Araştırmanın karşılaştırma grubunu oluşturan ailesi ile yaşayan ve sokakta çalışmayan çocuklar ise yoğun olarak sokakta çalışan çocukların devam ettikleri bir okuldaki fakir aile çocuklarından seçilmişlerdir. Bu çocuklar sosyo-ekonomik

ve demografik özellikler açısından sokakta çalışan çocuklar ile benzer özellikler gösteren ancak sokakta çalışmayan çocuklardır. Karşılaştırma grubuna ilişkin verileri toplamak amacıyla bu çocukların devam ettikleri okullara gidilerek, 9-16 yaş grubundaki çocukların devam ettiği sınıflara girilmiş ve öğretmen araştırma hakkında bilgilendirilerek yardımı istenmiştir. Daha sonra aile yapısı ve ailenin ekonomik durumu açısından sokak çocuklarına benzer özellikler gösteren çocuklar rastgele örneklem yöntemi ile seçilerek araştırmanın karşılaştırma grubu oluşturulmuştur. Karşılaştırma grubuna alınan bu çocuklar ile görüşülerek araştırma hakkında bilgi verilmiş ve yanıtlamayı kabul eden çocukların ölçeği doldurmaları sağlanmıştır.

İşlem

Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla Ekim 2002-Mart 2003 tarihleri arasında her iki merkeze de gidilerek öncelikle her bir çocuk ile boş bir oda da konuşularak çocuğun sosyo-demografik özellikleri ve sokakta çalışmasına ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Araştırmacı bu amaçla çocuklara "kardeş sayısı, anne ve babasının ne iş yaptıkları, çocuğun sokakta ne iş yaptığı, neden çalıştığı, sokakta çalışan başka kardeşinin olup olmadığı, sokaktan kazandığı parayı ne yaptığı, para kazanamadığında ne gibi sorunlar yaşadığı, sokakta ve okulda ne gibi sorunlar yaşadığı ile ilgili" sorular sormuştur. Daha sonra çocuğa araştırma hakkında bilgi verilmiş ve araştırmaya katılmayı ve ölçeği doldurmayı kabul eden çocuklardan ölçeği doldurmaları istenmiştir. Ölçeği okumada ve yanıtlamada sorun yaşayan çocuklara yardım edilmiştir.

Araştırmanın ikinci aşamasında karşılaştırma grubunu oluşturmak amacıyla seçilen okula gidilmiş ve öncelikle okul müdürü ve sınıf öğretmenleri araştırma hakkında bilgilendirilerek destekleri istenilmiştir. Daha sonra sınıf öğretmenlerinin yardımıyla sokak çocukları ile benzer sosyo ekonomik ve demografik özellikler gösteren çocuklar belirlenerek sınıflarından alınmışlar ve boş bir sınıfa getirilmişlerdir. Daha sonra çocuklara kısaca araştırma hakkında bilgi

verilmiş ve yardımları istenilmiştir. Araştırmaya katılmayı ve ölçeği doldurmayı kabul eden çocuklar araştırmaya alınmışlardır.

Araçlar

Çocukların öz kavramlarını ölçmek üzere Piers ve Harris tarafından geliştirilen ve 9-16 yaş grubu çocukların kendilerine yönelik düşünce, duygu ve tutumlarını değerlendirmek amacıyla kullanılan ve Öner tarafından Türk çocukları için adaptasyonu yapılan "Piers-Harris'in Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği (Piers-Harris Children's Self-Concept Scale)" kullanılmıştır (Öner 1996).

80 tanımlayıcı ifadeden oluşan skala'da yüksek puanlar çocukların kendileri hakkındaki olumlu, düşük puanlar ise olumsuz öz-kavramına işaret etmektedir. Öz-kavramının mutluluk ve doyum (Happiness and Satisfaction), fiziksel görünüm ve özellikler (Physical Appearance and Attributes), zihin ve okul durumu (Intellectual and School Status), popülerite (Popularity), davranışsal uyum (Behavioral Adjustment) ve kaygıdan kurtulma (Freedom from Anxiety) gibi birkaç farklı ögesi bulunmakta ve ölçek bu altı alt faktörden oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesi aşamasında gelişim dönemleri esas alınarak yaş grupları 9-11 yaş (erinlik öncesi), 12-14 yaş (erinlik) ve 15-16 yaş (ergenlik) olmak üzere üç gelişim dönemine ayrılmış ve öz kavramı üzerinde gelişim dönemlerinin etkili olup olmadığına bakılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde, sokakta çalışan ve çalışmayan çocukların öz kavram puanları ve öz kavramı alt ölçek puanları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacıyla t testi ve çocukların yaşları ile öz kavram puanları arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla varyans analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Bu çalışma sokakta çalışan çocukların öz kavramlarının incelenmesi ve sokakta çalışmayan yaşlıları ile karşılaştırılarak, sokakta çalışmanın onların öz kavramı oluşumunu etkileyip etkilemediğini ve hangi alanlarda etkilediğini belirlemek amacıyla planlanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Çocuğun Sokakta Çalışıp-Çalışmama Durumuna Göre Çocukların Öz Kavramı Puan Ortalamaları

Gruplar	n	\bar{x}	Sd.
Sokakta çalışan	66	53.2	10.0
Sokakta çalışmayan	66	58.6	10.4
Toplam	132	55.9	10.5

Tablo 1 incelendiğinde, sokakta çalışan çocukların öz kavramı puan ortalamalarının sokakta çalışmayan çocukların puan ortalamalarından daha düşük olduğu ve yapılan t testi sonucunda farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($t(130) = 3.003$ $p=.01$).

Yapılan analizler sonucunda mutlu olma ($t(130) = -2.322$, $p=.05$) ve davranış ($t(130) = -3.615$

$p=.05$) alt ölçek puanlarında sokakta çalışan ve çalışmayan çocukların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken, kaygı, poplarite, fiziksel görünüm ve okul durumu alt ölçekleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Tablo 2). Tablo 2 incelendiğinde hem mutluluk hem de davranış alt ölçeklerinde sokakta çalışmayan çocukların puan ortalamalarının sokakta çalışan çocukların puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 3: Yaşlarına Göre Çocukların Öz Kavramı Puan Ortalamaları Ve Varyans Analizi Sonuçları

Gruplar		n	\bar{x}	Sd.
Sokakta çalışan	9-11 yaş	14	54.4	8.3
	12-14 yaş	38	52.5	9.7
	15-16 yaş	14	54.0	12.6
Sokakta çalışmayan	9-11 yaş	17	60.2	9.2
	12-14 yaş	37	58.9	10.8
	15-16 yaş	12	55.6	10.8
Toplam	9-11 yaş	31	57.6	9.2
	12-14 yaş	75	55.6	10.7
	15-16 yaş	26	54.7	11.6

Tablo 2: Alt Ölçek Puanlarına Göre Çocukların Öz Kavramı Puan Ortalamaları

Ölçek alt grupları		n	\bar{x}	Sd.
Mutluluk/doyum	Sokakta çalışan	66	8.2	2.7
	Sokakta çalışmayan	66	9.3	2.8
Kaygı	Sokakta çalışan	66	6.8	2.8
	Sokakta çalışmayan	66	7.8	2.9
Poplarite	Sokakta çalışan	66	8.3	1.6
	Sokakta çalışmayan	66	8.9	1.8
Davranış	Sokakta çalışan	66	10.7	2.8
	Sokakta çalışmayan	66	12.4	2.5
Fiziksel görünüm	Sokakta çalışan	66	7.1	1.8
	Sokakta çalışmayan	66	7.4	2.0
Zihin/okul durumu	Sokakta çalışan	66	5.0	1.6
	Sokakta çalışmayan	66	5.5	1.4

Tablo 3 incelendiğinde, toplam puanda yaş arttıkça çocukların puan ortalamalarının azaldığı görülmektedir. Gruplar tek tek incelendiğinde 12-14 yaş grubundaki sokakta çalışan çocukların puan ortalamalarının 9-11 yaş ve 15-16 yaş grubundaki çocuklardan daha düşük olduğu bulunmuştur. Buna karşın sokakta çalışmayan çocuklarda ise yaş arttıkça ölçekten elde ettikleri puanlarda doğrusal bir azalma olduğu saptanmıştır.

Ancak yapılan istatistiksel analizler sonucunda gerek yaş ($F(2,132)=,442 p>.05$) gerekse yaş x grup ($F(2,132)=,53 p>.05$) etkileşiminin istatistiksel olarak önemli olmadığı bulunmuştur (Tablo 3).

TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı, sokakta çalışan çocukların öz kavramlarını belirlemektir. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalarda yaşlar genellikle tüm grup olarak değerlendirilmiştir (Ersoy ve Kandır 1997, Görker ve Aygözü 2003). Ancak bu çalışmada yaşlar gelişim dönemlerine göre erinlik öncesi, erinlik ve ergenlik olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Sokakta çalışıp çalışmama durumu ve çocuğun içinde bulunduğu gelişim dönemine göre öz kavramının etkilenip etkilenmediği incelenmiştir.

Sonuçlar göstermiştir ki, sokakta çalışan çocukların öz kavramı puanları sokakta çalışmayan akranlarından daha düşüktür. Bu durum çocuğun sokakta çalışıyor olmasından kaynaklanabilir. Bu bulgular daha önceki araştırma bulguları ile de paralellik göstermektedir.

Daha önce yapılan bazı araştırmalarda da sokakta çalışan çocukların sokakta çalışmayan akranlarına oranla daha düşük öz kavramına sahip oldukları bulunmuştur (Ersoy ve Kandır 1997, Alisinanoğlu ve Köksal 1999). Görker ve Aygözü' de (2003) sokak çocuklarının %55.93'ünün düşük öz kavramına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Richter ve Swart-Kruger (1995) ve Cronje ve arkadaşları (1976) sokak çocuklarının düşük öz saygı, kadercilik ve duygusuzluk gibi özellikler gösterdiklerini bulmuşlardır (aktaran Le Roux ve Smith 1998).

Öz kavramı kişinin erken yaşlardan itibaren diğer insanlarla karşılıklı ilişkilerinden edindiği izlenimlerden oluşmaktadır. Öz kavramı bireyin çevre ile etkileşimi sonucunda oluşur. Yani benliğin oluşmasında arkadaşlar, ebeveynler ve diğer insanlarla olan sosyal etkileşimler önemli bir yer tutmaktadır (Cenkseven 2000, Gül 2003). Özellikle ergenlik döneminde diğer insanlar tarafından kabul edilme çok önemlidir ve ergenler bu konuda yoğun kaygılar yaşarlar. Öz kavramının gelişimi açısından bizim ne yaptığımız ve diğerlerinin bizim yaptıklarımız ile ilgili söyledikleri sözler çok önemlidir (Palabıyıkoglu 1996, Tuncer-Ladd 2002).

Sokak çocukları ile ilgili olarak yapılan bazı araştırmalar sokak çocuklarına karşı halkın düşmanca ve aşağılayıcı tutumlar sergilediklerini ortaya koymuştur (Aptekar ve ark. 1997, Aptekar ve Abebe 1997). Toplumun sokak çocukları ile ilgili bu tür algı ve tutumları çocukların kendileri hakkındaki olumsuz algıları üzerinde katalizör işlevi görmektedir. Bu nedenle sokak çocuklarına karşı yetişkinlerin düşmanca ve aşağılayıcı tutumları onların sağlıklı bir öz-saygı (self-esteem) kazanmalarını engellemektedir (Le Roux 1996, Le Roux ve Smith 1998). Ayrıca ebeveynlerinin çocuğu sevip sevmemesi; çocuğun öğretmeninin sevgi, saygı ve beğenisini hissedip hissetmemesi; yaşıtlarının onu kabul ya da reddetmesi de çocuğun öz kavramını olumlu ve olumsuz olarak etkileyebilir (Alisinanoğlu ve Köksal 1999). Bu anlamda baktığımız zaman, bu çocuklar okul yönetimi ve/ya da öğretmenlerinin kendilerinin karşılaştıkları sorunların ve gereksinimlerinin farkında olmamaları ve temizlik eksikliği ve/ya da giysilerinin eski olması gibi nedenlerle öğretmenleri ya da akranları tarafından utandırılmaları sonucu düşük öz kavramı geliştirebilirler (Iowa Department of Education 1998). Kısacası, okulda arkadaşlarının, akranlarının, öğretmenlerinin, okul yönetiminin ve sokaktaki halkın onlara karşı olumsuz tutumları bu çocukların öz kavramlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Gül 2003, Le Roux 1996, Le Roux ve Smith 1998).

Sokakta çalışan çocukların mutluluk-doyum ve uyumsal davranışlar alt ölçek puanlarının so-

kakta çalışmayan akranlarından daha düşük olduğu saptanmıştır.

Asi davranışlar ve duygusal problemler sokak çocuklarının en sık ve en erken ortaya koydukları tepkilerdir. Evsiz gençler üzerinde özellikle standardize edilmiş testlerle yapılan çalışmalarda evsiz gençler arasında %19-50 oranında duygusal ve zihinsel sağlık sorunları rapor edilmiştir (Robertson ve Toro 1998).

Sokak çocuklarının çoğunluğu uzun süreli ve zor yaşam deneyimlerine sahiptirler (Campos ve ark. 1994). Bu çocuklar ailede sürekliliğin olmaması, güven eksikliği, ailenin dağılması, açlık, yoksulluk, eğitimin yarıda kesilmesi, hastalıklar, şiddet, istismar ve ihmal gibi olumsuz durumları yoğun olarak yaşayan çocuklardır ve tüm bu olumsuz durumların bu çocuklarda duygusal problemlerin ortaya çıkmasına ve artmasına neden olduğu söylenebilir.

Ayrıca sokak yaşamının stresi de çocuklarda yüksek derecede depresyona, anksiyeteye ve düşük öz-saygısına neden olabilmektedir (Goins ve Cesarone 1993).

Bununla birlikte, kaygı, poplarite, fiziksel görünüm ve okul durumu alt ölçekleri açısından gruplar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Sokakta çalışan ve sokakta çalışmayan çocukların sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinin benzer olması, benzer aile yapılarında yetişmeleri, her iki grubun ailesinde de çocuğa verilen değer benzer olması nedeniyle benzer sonuçlar göstermiş olabileceklerini düşünmekteyiz.

Yaş grupları incelendiğinde sokakta çalışan 12-14 yaş grubundaki çocukların öz kavramlarının diğer yaş gruplarındaki çocuklardan daha düşük olduğu bulunmuştur. Buna karşın sokakta çalışmayan çocuklarda yaş arttıkça öz-kavramı düzeylerinde doğrusal bir azalma olduğu saptanmıştır. Ancak her iki grupta da farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sonuçlar daha önceki çalışmalarda elde edilen bulgularla benzerlikler göstermekte olup, Alisanoğlu ve Köksal (1997) da sokakta çalışan ve çalışmayan çocukların öz-kavramı puanları ile

yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını bulmuşlardır.

Cause ve arkadaşları (2000) yaptıkları çalışmada evsiz gençlerde erken ergenlik döneminde orta ve geç ergenlik dönemine oranla daha fazla duygusal sorun olduğunu bulmuşlardır. Erinlik dönemi çocukluktan yetişkinliğe geçiş aşaması olduğundan bu dönemde çoğu problem en üst noktada yaşanmaktadır.

Bu dönemde fiziksel ve psikolojik değişimler çok çabuk oluşur. Genç tüm bu değişimlere uyum sağlamaya çalışırken aynı zamanda da kendine yakışacak bir benlik arayışı içerisinde. Yani ergenlik dönemi öz kavramının öne geçtiği bir çağıdır. Bu dönemde birey duygularını, bedenini inceler, nasıl bir kişi olduğunu ve ne olmak istediğini düşünmeye başlar. Tüm bunlar benlik arayışının bir sonucudur. Bu çağda öz kavramı sürekli iniş çıkışlar gösterir.

Bireyi hoşnut eden ya da düş kırıklığına uğratan yaşantılar bireyin, kendine değer verme duygusunun gelişimini olumlu ya da olumsuz olarak etkileyebilir. Bu dönemde özellikle bireye yakın olan kişilerin tutumu onun için çok önemlidir (Temel ve Aksoy 2001). Bu açıdan bakıldığında sokakta çalışmanın ve bazı yönleri ile akranlarından farklı görünmenin (bedensel temizlik, giysilerdeki eskilik, yaralar gibi) bu yaşta çocukların benlik gelişimini olumsuz yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Sokağın çocuğu olmak, sokak kültürü ve yaşamına tam geçinceye kadar yani evden tamamen ayrılıncaya kadar geçen ve yavaş yavaş ilerleyen evden sokağa taşınma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bütün sokak çocukları sokakta yaşamaya başlamadan önce periyodik olarak ve aşama aşama sokakta yaşamaya başlarlar. Onlar ilk önce bir ya da iki gece evden ayrılırlar ve daha sonra sokakta evden daha fazla zaman geçirmeye başlarlar. Zamanla sokakta evde harcadıklarından daha fazla zaman harcarlar ve aileleri ile bağları çok zayıflar (Aptekar 1994, Aptekar ve ark. 1997). Bu süreç sokak çocuğundan sokağın

çocuğu olmaya doğru giden bir süreçtir.

Görüştüğümüz çocukların çoğunluğu da sık sık akşam eve belli miktarda para götürmediklerinde aileleri tarafından fiziksel olarak cezalandırıldıklarını ve yeterince para kazanamadıklarında bazen eve gitmediklerini ve sokakta yattıklarını belirtmişlerdir.

Ayrıca bu çocuklar geç saatlere kadar sokakta çalıştıkları için çoğu zaman okul ödevlerini yapamadıkları için sık sık öğretmenleri tarafından fiziksel olarak cezalandırıldıklarını ve bu nedenle de okula devam etmediklerini belirtmişlerdir. Çoğunluğu da ekonomik nedenlerle okul araç-gereçlerini (uniforma, kalem, kitap gibi) almadıklarından hem arkadaşlarından utanmışlar hem de öğretmen tarafından cezalandırıldıkları için okuldan kaçtıklarını söylemişlerdir. Gözlemlerimiz sonucunda bu çocukların bir süre sonra ailelerinin de desteği ile okulu bıraktıkları ve tüm gün sokaklarda çalışmaya başladıkları görülmüştür. Bu şekilde tüm gününü sokakta geçiren çocuklar bir süre sonra sokak kültürüne alışmakta evden sokağa kaymaktadırlar. Yani sokağın çocuğu olmaktadır. Bu nedenle bu çocukların okullarına devam etmeleri çok önemli bir konudur.

Sonuç olarak sokakta çalışan çocukların evden ve okuldan ayrılmasında ve sokakta yaşamaya başlamalarında aile, öğretmen, arkadaş, akranlar, ve toplumdaki diğer yetişkinlerin etkisi çok büyüktür. Bu nedenle daha sonraki çalışmalarda çocukların öz kavramlarını etkileyen aile, öğretmen, arkadaş, akranlar ve toplumdaki diğer yetişkinlerin bu çocuklara karşı tutum ve davranışları ile çocukların öz kavramları arasındaki ilişki incelenebilir.

Ayrıca bu çalışma sınırlı sayıdaki çocuk üzerinde yürütülmüş ve veriler bir şehirden toplanmıştır. Bundan sonraki çalışmalar daha geniş örneklem grupları üzerinde ve birkaç şehirde yürütülebilir.

Bu çalışmada yalnızca çocukların öz kavramları incelenmiştir, daha sonraki çalışmalarda öz-saygı (self esteem) düzeylerinin de incelenmesinde yarar vardır.

Ayrıca bu çalışma, Adana ilinde sokakta çalışan örneklemi temsil edecek yeterli sayıda kız çocuk bulunmaması nedeniyle yalnızca erkek çocuklar üzerinde yürütülmüştür. Daha sonraki bir çalışmada sokakta çalışan kız ve erkek çocukların öz kavramları karşılaştırılabilir.

Bu çalışmada niteliksel veriler sunulmamıştır. Niteliksel yöntemin kullanıldığı başka bir çalışmada daha derin sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKLAR

Adlaf EM ve Zdanowicz YM(1999) A cluster-analytic study of substance problems and mental among street youths. *Am J Drug Alcohol Abuse* 25(4):639-660.

Alisinanoğlu F ve Köksal A (1999) Ankara sokaklarında çalışan ve çalışmayan çocukların benlik kavramlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim* 23(112):57-63.

Alpay E (2003) *Self-concept and self-esteem*. http://www.ce.ic.ac.uk/common-room/files/psychEd_6.pdfv

Aksu F ve Yoldaşcan E (2001) Adana'da sokakta çalışan/yaşayan çocukların sosyodemografik özellikleri. *Çocuk Forumu Dergisi* 4(1): 1-3.

Akşit B, Karancı N ve Gündüz-Hoşgörür A (2001) *Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment*. <http://www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/simpoc/guides/index.htm>

Aptekar L (1994) *Street children in the developing world: A review of their condition*. *Cross-Cultural Research* 28(3):195-224.

Aptekar L ve Abebe B (1997) *Conflict in the neighbourhood: Street and working children in the public space*. *Childhood* 4(4):477-490.

Aptekar L, Maphalala TP, va ark.(1997) *The newly emerging problem of street children in Swaziland*. *J Psychol Africa* 2:123-141.

Aptekar L ve Ciano L(1999) *Street children in Nairobi, Kenya: Gender differences and mental health. Developmental issues among homeless and working street youth*. *New Directions in Childhood Development*. M Raffaelli, M ve R Larson (eds.) pp:35-46, SF, Ca.: Jossay Bass.

Ayerst SL (1999) *Depression and street youth*. *Adolescence* 34: 567-575.

Baker RP (1999) *Children of the street: Are interpretations based on evidence from Durban, South Africa*. <http://www.gg.rhbc.ac.uk/cedar/cedar-papers/paper29.pdf>

Balanon LG (1989) *Street children: strategies for action*. *Child Welfare League America* 68(2):159-166.

Campos R, Raffaelli M, Ude W, ve ark.(1994) *Social networks and daily activities of street youth in Belo Horizonte. Brazil Child Dev* 65: 319-330.

Cause AM, Paradise M, Ginzler JA ve ark .(2000) *The characteristics and mental health of homeless adolescents: Age and gender differences. J Emot Behav Dis* 8(4):23-239.

Cenkseven F (2000). *Kekeme ve kekeme olmayan çocukların anne-çocuk ilişkisini reddedici algılama düzeylerinin öz-kavramlarına etkisinin karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, Türkiye*

Ersoy Ö Kandır A (1997) *Ankara sokaklarında çalışan ve çalışmayan 13-15 yaş grubu çocuklarda öz kavram'ının incelenmesi. I. Ulusal Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi. 28-30 Mayıs 1997, Ankara*

Goins B Cesarone B (1993) *Homeless children: meeting the educational challenges. ERIC Document Reproduction Services No 356 099.*

Görker I ve Aygözü F(2003) *İstanbul'da yaşayan sokak çocukları ile yapılan bir çalışma. http://www.sokakcocuklari.net*

Gövercin H (2000) *Aile ve çevre özellikleri açısından Gaziantep sokak çocukları. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.*

Gül G (2003) *Öğrencinin benlik kavramının gelişiminde öğretmen rolü. Yaşadıkça Eğitim Dergisi 77:8-11.*

Hier SJ, ve Korboot PJ (1990) *Social adjustment and symptomatology in two types of homeless adolescents:runaways and thrown aways. Adolescence 25(100):761-771.*

Huitt W (1998) *Educational psychology interactive: self-concept and self-esteem: http://chiron.valdosta.edu/whuitt/col/regsys/self.html*

Iowa Department of Education (1998). *Educating homeless children and youth.problems and solutions.Office for the Education of Homeless Children and Youth. Iowa Department of Education*

Köksal A Alisinanoğlu F(1998) *Sokakta çalışan çocuklar üzerine bir araştırma. Öğretmen Dünyası. 225:38-41.*

Le Roux J(1996) *Street children in South Africa findings from interviews on the background of street children in Pretoria, South Africa. Adolescence 31:423-431.*

Le Roux J Smith CS (1998) *Is the street child phenomenon synonymous with deviant behavior? Adolescence 33: 915-925.*

Mağden D ve Deretarla-Gül E (2003) *Sokakta çalışan çocukların ailede ve sokakta yaşadıkları sorunların incelenmesi. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi 1(6-7):1-7.*

Mufune P (2000) *Street youth in southern Africa. Int Social Sci J 164: 233-243*

Office of Educational Services for Children, Families, and Communities Grimes State Office Building Des Moines,Iowa. http://www.state.ia.us/educate/ece-se/is/homeless/educate_children.html

Öner N (1996) *Piers-Harris'ın Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği El Kitabı.Türk Psikologlar Derneği, Ankara*

Öner U (1987) *Benlik Gelişimine İlişkin Kuramlar. Ergenlik Psikolojisi. Bekir Onur (ed). Hacettepe Taş Kitapçılık.Ankara.*

Palabıyıkoğlu R (1996).*Kişilik Gelişiminde Temel Kavramlar. Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ders Kitabı. A.Ü. Tıp Fakültesi Bilimsel Yayınlar Serisi, No:12. Ankara.*

Peralta F (1992) *Children of the streets of Mexico. Children and Youth Service Review 14:347-362.*

Rafferty Y Shinn M (1991) *The Impact of homelessness on children. American Psychologist 46(11):1170-1179.*

Robertson MJ Toro PA (1998) *Homeless youth:research, intervention, and policy. The 1998 National Symposium on Homelessness Research. http://www.aspe.hhs.gov/progsys/homeless/symposium/3-youth.htm*

Scanlon TJ, Tomkins A, Lynch MA ve ark (1998) *Street children in Latin America. BMJ 316:1596-1600.*

Teal K (2003) *Homeless And Education. http://www.preservice.org/T0110780/homelesspaper.html*

Temel F Aksoy AB (2001) *Ergen ve Gelişimi. Nobel yayinevi, Ankara.*

Tucker-Ladd C (2002) *Psychological self help. Methods for Chaning Our Thoughts, Attitudes, Self-Concept, Motivation, Values and Expectations (Chapter 14). http://www.mentalhelp.net/psyhelp*

Türkmen M(1998) *Adana'da sokakta çalışan çocukların sosyo-demografik özellikleri. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 41:509-515.*

Türkmen Z İlik B (1994) *Sokakta Çalışan Çocuklar. İLO. Ankara*

United Nations Children's Fund (2003). *Dünya Çocuklarının Durumu. http://www.unicef.org/turkey/others/tr_sowc-press2003.doc*

Yapçatı CJ, Toro PA McCaskill PA(2001) *Behavioral and cognitive functioning among homeless and housed poor children: A comparative study. Unpublished manuscript under editorial review. Dept. Of Psychology, Wayne State University. www.science.wayne.edu.*

Yılmaz S (1998) *Sokak çocukları. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.*

Waldron AM, Tobin G McQuaid P(2001) *Mental health status of homeless children and their families. Irish J Psychol Med 18(1):11-15.*